

Bogdan-Florin POPOVICI

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI GEOGRAFIC LA BRAȘOV

O lungă perioadă istorică, cel mai mare și bogat oraș al Transilvaniei, centru al umanismului cultural, dar și al spiritului mercantil activ pe vaste spații geografice, Brașovul este unul din locurile în care se poate într-adevăr vorbi despre „începuturi ale învățământului geografic”. Concentrând nevoia practică și instrucția intelectuală, centru de multietnicitate emulativă, spațiu geografic generos înzestrat și, prin aceasta, atrăgător pentru cei îndrăzneți și curioși, Brașovul a oferit un teren propice de studiu, de acumulare și transmitere a cunoștințelor geografice. Iată de ce ne-am propus, în cele ce urmează, să încercăm creionarea câtorva aspecte legate de începuturile învățământului geografic în Brașov, oglindind perioada de până la începutul secolului trecut.

Încă de la început se cuvin a fi făcute o serie de precizări. În primul rând, trebuie spus că geografia nu doar se predă, ci se mai și trăiește; a vorbi despre păduri, munți și ape doar din sala de curs nu înseamnă a preda geografie. Din acest motiv se cuvin menționate tradițiile școlare turistico-geografice, legate în special de tradiția Gimnaziului săsesc. Se vorbea odinioară despre Poiana Honterus, unde se adunau elevii, despre Schuler – Muntele Școlii, adică Postăvarul de astăzi sau despre Schulerau – Poiana școlii –, astăzi Poiana Mare sau de Jos din cadrul Poienii Brașovului. Aceste toponime reflectă o activitate care se desfășura în cadru instituționalizat, care asigura și transmiterea pe viu a lecției de geografie, în afara orelor de clasă. În plus, în *Anuarul gimnaziului evanghelic* se regăsesc o serie întreagă de relatări ale excursiilor școlare în diverse părți ale țării și continentului (din Grecia până în Norvegia).¹ Cu o astfel de tradiție, nu este de mirare că prima societate turistică din Transilvania a fost înființată de brașoveni („Siebenbürgischer Alpenverein in Kronstadt”, 1872, integrată ulterior în SKV) sau că primul ghid turistic al munților Țării Bârsei a apărut în mediul săsesc².

În al doilea rând, trebuie subliniat un alt aspect, și anume, cel al etnicității. În ciuda unor *parti-pris*-uri, afirmate sau nu, o abordare a începuturilor învățământului geografic nu trebuie să pornească de pe poziții de adulare a unei etnii sau de criticare a alteia. Brașovul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu (mai) era un oraș săsesc, sau un oraș românesc sau un oraș maghiar, ci pur și simplu un oraș multiethnic, în care locuiau români, sași și maghiari, sau sași, români și maghiari, sau maghiarii, sașii și românii etc. Iată de ce orice abordare a trecutului Brașovului, mai ales modern, și mai ales din perspectivă educațional-culturală, trebuie, după părerea noastră, să abordeze subiectul din perspectiva tuturor etniilor trăitoare în Brașovul de sfârșit de secol XIX.

Având aceste precizări făcute, să încercăm o scurtă trecere în revistă a începuturilor învățământului geografic brașovean. Vom începe cu Gimnaziul săsesc, și aceasta nu dintr-o judecată de valoare apriorică, ci luând în considerare tradițiile. Johannes Honterus, umanistul sas, a publicat în 1530, la Cracovia, o lucrare geografică intitulată *Cosmografia*, care a cunoscut o răspândire și o faimă remarcabile, fiind retipărită în peste 30 de ediții.³ Honterus va republica această lucrare, dar și un manual de geografie pentru elevii săi. „«Geografia» lui Honterus este descrisă de către Gaspar din Pesta ca fiind foarte utilă pentru elevi și având o hartă a lumii, ca și hărți ale bolții cerești.”⁴

Această tradiție a învățământului geografic săsesc poate fi urmărită și în secolele următoare. Astfel, pe baza unui document de la 1774, se poate constata că, în acei ani, elevii gimnaziului

¹ *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt in Siebenbürgen*, Kronstadt, 1896, 1897, 1898, 1903, 1905, 1906, 1909.

² Eduard Myess, *Touren-Weiser*, Brașov, 1890.

³ Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus*, [Sibiu, 1999], p. 21.

⁴ *Ibidem*, p. 61.

brașovean studiau geografia după un manual al lui Du Tresnoy. Cumpăna secolelor XVIII-XIX coincide cu activitatea lui Alexander von Humboldt (14.09.1769-6.05.1859) și a lui Carl Ritter (7.08.1779-28.09.1859), considerați fondatori ai geografiei moderne. Conturându-se ca o știință de sine stătătoare, geografia începe treptat să capete și o greutate mai mare în programele școlare.⁵ Acestui fapt i se adaugă și starea de spirit efervescentă de după 1848, geografia devenind, alături de istorie, una din disciplinele menite să asigure formarea, în spiritul elevilor, a sentimentelor patriotice, a legăturii cu un anume popor și cu un anume spațiu geografic.

Desigur, nu ne propunem să intrăm în detalii legate de procesul de învățământ. Iată de ce ne-am mărginit în a urmări ponderea geografiei în programele școlare.

1857-1858⁶ Gimnaziu

Clasa	Nr. ore/nr. total de ore pe săptămână	Materia	Manualul
1	3/24	Geografie: geografia fizică a Pământului; aspecte fundamentale din geografia politică	Bellinger, <i>Lecții de geografie</i>
2	3/24	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	Kapp, <i>Primele lecții de geografie și istorie</i>
3	3/25	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	Kapp
4	3/26	Geografie + istorie; lecții recapitulative de geografie	
5	3/28	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
6	3/27	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
7	2/28	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
8	3/27	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	

Școala reală

Clasa	Nr. ore	Materia	Manualul
1	3	Geografie: Bazele geografiei; exerciții de orientare; înțelegerea hărților	Bellinger
2	3	Geografie + istorie: Geografia continentelor	
3	3	Geografie + istorie: Geografia Austriei și a Europei Centrale; Istoria și geografia Transilvaniei	Binder și Teutsch

⁵ Pentru fundamentarea predării geografiei în gimnaziul brașovean de la autorii menționați anterior, în Samuel Schiel, *Andeutungen über den geographischen Unterricht im Untergymnasium*, în „Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt in Siebenbürgen 1857”, Kronstadt, 1857, pp. 1-30.

⁶ *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt in Siebenbürgen 1857*, Kronstadt, 1857.

1870–1871⁷ Gimnaziu

Clasa	Nr. ore	Materia	Manualul
1	3	Geografie: geografia fizică a Pământului; aspecte fundamentale din geografia politică	Bellinger, <i>Lecții de geografie</i>
2	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	Kapp, <i>Primele lecții de geografie și istorie</i>
3	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	Kapp
4	3	Geografie + istorie; lecții recapitulative de geografie; Istoria și geografia Transilvaniei	Binder și Teutsch
5	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
6	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
7	2	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
8	3	Geografie + istorie; Geografia și istoria Transilvaniei. Statistica Austriei	Teutsch

1891–1892⁸ Gimnaziu

Clasa	Nr. ore	Materia	Manualul
1	3	Geografie: geografia fizică a Pământului; aspecte fundamentale din geografia politică	Pütz
2	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	Kapp, <i>Primele lecții de geografie și istorie</i>
3	4	Geografie + istorie; Geografie politică	Kapp
4	4	Geografie + istorie; Geografia Europei centrale cu accent pe geografia monarhiei austro-ungare	
5	3	Geografia țărilor importante;	Lofert și Teutsch
6	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	
7	2	Geografie + istorie; geografie politică	
8	3	Geografie + istorie; [accent pe istorie]	

⁷ *Ibidem*, 1871.⁸ *Ibidem*, 1892.

În *Anuarul...* din anii 1892-1893, respectiv, 1893-1894, Friedrich Schiel publică fragmente dintr-un manual de geografie pentru clasele inferioare ale școlilor medii. Această lucrare permite astăzi o incursiune în materia ce se preda atunci elevilor și, prin urmare, asupra nivelului de cunoaștere geografică pe care l-ar fi putut însuși un elev care urma o școală medie.

Manualul este conceput în două părți mari, una referindu-se la Univers și Pământ, în ansamblu, iar cea de-a doua detaliind fiecare continent în parte. În prima parte sunt descrise Mercur, Venus, Pământ, Marte, care sunt numite și „planetele apropiate de Soare”; Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun sunt cele „îndepărtate de Soare”. Se menționează de asemenea existența cometelor, care aparțin și ele de sistemul solar.

Relativ la Pământ, se arată forma acestuia, existența unei mișcări de rotație în jurul propriei axe și a unei mișcări de revoluție în jurul Soarelui, se scria despre anotimpuri, zone geografice, meridiane, tropice, latitudine, longitudine, posibilitățile de împărțire matematică a suprafeței Pământului. Pământul era descris ca o sferă puțin aplatizată în două locuri, opuse unul altuia. Se arăta însă că această aplatizare e neînsemnată, doar 1/300; aceasta însemna că o sferă de 1 m în diametru ar trebui aplatizată cam cu 3 mm pentru a imita oarecum imaginea Pământului.

O secțiune este dedicată și argumentelor pentru forma rotundă a Pământului (orizontul ne apare pe loc plan peste tot ca un sector de cerc; dacă se urcă pe deal, orizontul se mărește în toate părțile; dacă pleacă un vapor de la mal, el se micșorează treptat, întâi dispăre corpul vasului, apoi velele, iar în final vârful catargului; vaporul pare înghițit de mare; când se apropie un vapor de mal, efectul e invers: întâi apare vârful catargului etc.; Pământul a fost deseori înconjurat cu vaporul; umbra Pământului apare la o eclipsă de Lună întotdeauna rotundă; deoarece Soarele, Luna și planetele au forma rotundă, nu o să fie Pământul o excepție ...). Se mai preciza, pentru satisfacerea curiozității unor potențiali cărcotași, că forma rotundă a Pământului e tot atât de deranjată de cei mai înalți munți precum o bilă de popice de niște fire de nisip.

Mai departe există secțiuni specifice pentru hidrografie (cu clasificări, descrieri de elemente specifice etc.), relief, aer etc. Se indica împărțirea Pământului în 5 mări principale și 5 părți de uscat. De asemenea, se amintea despre bogățiile pământului (pe zone geografice): principalele resurse minerale, plante pentru alimentație și utilizările acestora, animale deosebit de importante pentru om.

O secțiune interesantă, care încheie prezentarea generală a Pământului, se referă la Om. Sunt prezentate principalele rase umane (caucaziană/albă – 660 milioane, mongoloidă/galbenă – 600 milioane, etiopiană/neagră – 180 milioane, americană/indiană sau a pieilor roșii – 10 milioane și malaeziană – 35 milioane) și principalele religii (brahmanismul și budismul, mahomedanismul, iudaismul, creștinismul – catolic, ortodox, protestant).

Partea a doua a manualului analizează, în ordine alfabetică, fiecare continent (Africa, America, Asia, Australia, Europa). Acestea sunt descrise sumar, cu detalii asupra anumitor aspecte considerate importante. Schema de analiză este următoarea: situare, limite, insule, peninsule, relief, ape, climă, produse, populație. Sfârșitul manualului cuprinde o listă cu cele mai semnificative mări, fluvii, insule, munți.

Ceea ce frapază la acest manual, chiar răsfoindu-l, este extraordinara sa orientare pragmatică, limpezimea exprimării și a prezentării conceptelor. Cu greu ai putea citi un astfel de manual și să nu reții aspectele cele mai semnificative. De altfel, programatic, se urmărea nu doar transmiterea informației, ci și **cum** se transmitea acea informație.⁹ De asemenea, se remarcă caracterul aplicat al cunoștințelor transmise, concentrându-se pe acele cunoștințe necesare formării unei culturi generale suficiente pentru integrarea fără probleme în societate.

⁹ Schiel, *loc. cit.*

*

Din punctul de vedere al școlilor moderne din Brașov, cronologic urmează învățământul românesc. Deși nu se poate lăuda cu o tradiție a aplicațiilor practice și a inovațiilor în didactica geografică, în Gimnaziul ortodox român s-a predat de la început geografia prin programa școlară.¹⁰

În prima perioadă de după Revoluția de la 1848-1849, istoria și geografia erau discipline predate împreună. Scopul declarat al predării geografiei era cunoașterea sumară a suprafeței Pământului după împărțirea ei naturală și politică. Geografia încadra predarea istoriei simetric, fiind accentuată ca predare în clasele I și IV (câte 3 ore pe săptămână): în clasa I (3 ore pe săptămână) – descrierea suprafeței Pământului după însușirile ei naturale și cunoașterea popoarelor și a statelor celor mai însemnate; clasa a IV-a: „geografia populară a patriei și a Austriei, cu recapitularea dezvoltată a geografiei celorlalte state”. Ca material didactic se folosea manualul de geografie fizică al lui Bellinger, tradus în limba română de G. Munteanu, ca hartă, *Scheda*, iar ca atlas, era folosit cel al lui Simony. În clasa a IV-a se folosea manualul lui Schmiedl de *Statistică populară a Austriei*.

Pentru anii 1860-1870, în gimnaziul *inferior* se predau istoria și geografia, câte 3 ore pe săptămână. În clasa I se folosea manualul de geografie al lui Bellinger, tradus de G. I. Munteanu, iar în clasa a IV-a, cartea lui Heufler. În cadrul gimnaziului *superior*, apare ca materie predată – istoria, câte 4 și apoi 3 ore pe săptămână. Geografia este însă văzută în strânsă legătură cu istoria: scopul predării este „cunoașterea temeinică a relațiilor geografice care stau în nex cu evenimentele istorice”¹¹.

În perioada 1870-1880, geografia și istoria se predau în medie de trei ori pe săptămână, în fiecare clasă, cu unele reduceri de ore în cazul geografiei, spre finalul intervalului. Manualele de geografie folosite erau cele ale lui Bellinger-Munteanu în clasa I, iar pentru clasa a III-a, manualele lui Klun, M. Mihăescu, Sam. Isopescu, precum și atlasele lui Sydow și Kozenn.

Perioada 1870-1900 este o perioadă deosebit de agitată pentru gimnaziul românesc, date fiind atât situația economică, cât și atmosfera politică. Acest lucru a determinat o serie întreagă de frământări, restrângeri de activitate sau inconsecvențe în abordarea unui plan didactic, inclusiv în ceea ce privește geografia. Astfel, geografia a fost asimilată științelor naturii, și se predă doar în primele trei clase. Se urmăreau ca obiective:

Clasa I gimnazială: relațiile fizice și politice ale Pământului (cu specială privire asupra Ungariei), raporturile Ungariei cu țările mediteraneene.

Clasa II: descrierea Europei, Asiei, Africii, Americii, Australiei.

Clasa III: geografie matematică și fizică.

Din punctul de vedere al manualelor, se înregistrează o îmbogățire a numărului acestora. Astfel, se foloseau: *Compendiul de geografie universală*, al lui T. Leontea; *Elemente de geografie comparată*, de Sam. V. Isopescu; manualul lui I. T. Ciontea și D. Laky; *Geografia pentru școlile medii*, de D. Făgărășanu și Silvestru Moldovan; *Geografia matematică și fizică* de I. Schmidt etc.¹²

*

În sfârșit, învățământul în limba maghiară s-a dezvoltat mai accentuat după formarea statului dualist când, pe de o parte, vorbitorii de limbă maternă maghiară au primit și un sprijin politico-administrativ, dar și când, pe de altă parte, în Brașov se înregistrează o creștere a ponderii

¹⁰ Sursa de bază este Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, 1902; a se vedea în special capitolele despre programa școlară.

¹¹ *Ibidem*, p. 317.

¹² *Ibidem*.

elementului etnic maghiar. Am urmărit în analiza noastră două școli, Gimnaziul romano-catolic și Școala superioară de stat. În cadrul *Gimnaziului superior romano-catolic*, structura de predare a geografiei era următoarea:

1876¹³

Clasa	Nr. ore/săptămână	Cuprins
1	2	Geografia regatului maghiar
2	2	Geografia generală, geografia continentelor
3	2	—
4	—	—
5	1	Geografie politică, matematică și fizică
6	1	Recapitulare: geografie generală. Geografie politică
7	—	—
8	—	—

1886¹⁴

Clasa	Nr. ore/săptămână	Nr. ore/an	Cuprins	Manuale
1	4	126	Geografia regatului maghiar	Visontay–Borbás, <i>Descrierea geografică a statului maghiar</i>
2	4	126	Geografia continentelor (Europa, Africa, Asia, America, Australia și Polinezia)	Idem, <i>Geografie universitară</i>
3	2	62	Geografie fizică	Csuday János, <i>Geografia Austro-Ungariei</i>
4	—	—	—	Schlotz Albert, <i>Geografia politică</i>
5	—	—	—	Schmid Agoston, <i>Geografia fizică</i>
6	—	—	—	
7	2	65	Geografia continentelor	
8	—	—	—	

La Școala superioară reală de stat, geografia se predă în clasele I-II și IV, câte 3 ore pe săptămână.

¹³ A brassói román-katolikus főgymnasium értesítője az 1876-1877 tanévről, Brassó, 1877, passim.

¹⁴ A brassói román-katolikus főgymnasium értesítője az 1886-1887 tanévről, Brassó, 1887, passim.

1886¹⁵

Clasa	Nr. ore/săptămână	Cuprins	Manuale
1	3	Fundamentele geografiei	Hunfalvi János, <i>Geografia pentru uzul claselor I și II</i> Lange Henrik, <i>Atlas geografic</i>
2	Nu sunt prezentate		
3			
4			
5	—	—	—
6	Nu sunt prezentate		
7			
8			

1890¹⁶

Clasa	Nr. ore/săptămână	Cuprins	Manuale
1	3	Fundamentele geografiei	Brozic Károly — <i>Geografia</i> Kozma Gyula, <i>Atlas geografic</i>
2	3	Geografia continentelor	Brozic Károly — <i>Geografia</i> Kozma Gyula, <i>Atlas geografic</i>
3	—	—	—
4	3	Geografia politică a Europei	Lanko Albert, <i>Geografia politică a monarhiei austro-ungare și a principalelor state europene.</i>
5	—	—	—
6	—	—	—
7	—	—	—
8	—	—	—

¹⁵ A brassói magyar királyi állami főreáliskolának értesítője az 1885-86 tanévről, Brassó, 1886, passim.

¹⁶ A brassói magyar királyi állami főreáliskolának értesítője az 1889-90 tanévről, Brassó, 1890, passim.

1897¹⁷

Clasa	Nr. ore/săptămână	Cuprins	Manuale
1	3	Fundamentele geografiei	Brozic Károly — <i>Geografia</i> Kozma Gyula, <i>Atlas geografic</i>
2	3	Geografia continentelor	Brozic Károly — <i>Geografia</i> Kozma Gyula, <i>Atlas geografic</i>
3	—	—	—
4	3	Geografia politică a Europei	Jablonski János
5	—	—	—
6	—	—	—
7	—	—	—
8	—	—	—

Ca o curiozitate, să precizăm că în anii 1886 și 1890 profesorul de geografie era Méhely Lajos, autorul primului ghid turistic al munților Țării Bârsei în limba maghiară.¹⁸

Drept concluzie, se poate remarca o continuitate și ubicuitate a geografiei în școlile brașovene, fie ele de stat sau confesionale, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Predarea ei a fost strâns legată de istorie și, cu timpul, a devenit unul din instrumentele de inoculare a sentimentelor patriotice pentru elevi. În ciuda diferențelor etnice, se foloseau – cel puțin în cazul săsesc și în cel românesc – manuale asemănătoare. Odată cu dezvoltarea atitudinii naționale a maghiarilor, aceștia au introdus și folosit în școli lucrări redactate de etnici maghiari. Temele folosite în predare reflectau și ele mentalitatea epocii și concepțiile ei despre politică, timp și spațiu. Dincolo de aceste particularități însă, ca o constantă, se remarcă impunerea geografiei ca disciplină școlară, difuzarea tot mai profesionistă a cunoștințelor, caracterul deloc provincial al temelor abordate.

Desigur, cercetări aprofundate vor putea detalia și nuanța o serie de afirmații făcute în lucrarea de față.

Abstract

Brasov (Kronstadt) has an old urban history and information about the schools and matters taught in our town's schools comes along with that history.

Traditionally, the formal schooling in Brasov followed the three main Ethnic groups living here, the Germans (Saxons), the Romanians and the Hungarians. The present article catches a comparative Ethnic glimpse of the Geography teaching methods and textbooks and of the interest for them at the beginning of a modern educational system in Brasov.

¹⁷ *A brassói magyar királyi állami főreáliskolának értesítője az 1896-97 tanévről*, Brassó, 1897, passim.

¹⁸ Méhely Lajos, *Turista kalauz*, Brassó, 1896.